

VÜSALƏ ƏLİYEVƏ
Bakı Slavyan Universitetinin
Beynəlxalq münasibətlər
kafedrasının müəllimi
e-mail: elibeyova.gunel@hotmail.com

AXC DÖVRÜNDƏ MUĞAN-LƏNKƏRAN BÖLGƏSİNİN SİYASİ, İQTİSADI VƏ MƏDƏNİ İNKİŞAFI

Açar sözlər: большевик, экономически кризис, Ленкоранском уезд, А.Д.Р

Ключевые слова: болшевик, iqtisadi böhran, Lənkəran qəzası, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti

Key words: Bolshevik, economical crisis, lankaran district, A.D.P

Lənkəran əməliyyatından sonra Azərbaycan hakimiyyət nümayəndələrinin yerlərdə vəziyyətlə tanış olmaq və əhalinin ehtiyaclarını öyrənmək üçün bölgəyə səfərləri intensivləşdi. Yüksək çinli dövlət adamları arasında bölgəyə ilk səfəri 1919-cu ilin sentyabrında hərbi nazir S.Mehmandarov etdi. Səfərdən qayıtdıqdan sonra imzaladığı 420 sayılı əmrdə hərbi nazir Lənkəran əməliyyatının ümumi nəticələrini qeyd etmiş, əməliyyatda iştirak etmiş dəstənin heyətinə təşəkkürünü bildirmişdir [1, s.367].

Lənkəran qəzasında və Cavad qəzasının cənubunda Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərqərar edildikdən sonra burada qanuni hakimiyyət orqanlarının formalaşdırılmasına başlandı. Lənkəran şəhər idarəsinin (dumanın), polis sahə müvəkillərinin, qəzanın digər qurumlarının fəaliyyəti bərpa edildi. Artıq 1919-cu ilin sonunda yerli hakimiyyət sistemi tam gücünə düşmüşdür. Lənkəranda asayışı qorumaq üçün kapitan Sultan Hüseynzadənin komandanlığı ilə rezerv batalyon yerləşdirilmişdir. İranla sərhəd boyunca kifayət qədər qüvvələr var idi ki, onlar sərhəd mühafizəsini tam təmin edirdilər.

1919-cu il noyabrın 10-da bu vaxta qədər DİN-nin Lənkəran qəzası üzrə xüsusi müvəkkili olmuş Bəhram xan Naxçıvanski Lənkəran qəzası üzrə xüsusi müvəkkil kimi Cavad bəy Məlik-Yeqanovdan işləri təhvil aldı. Bu vəzifəyə peşəkar hərbcinin təyin edilməsi ilə bölgənin hərbi-siyasi və inzibati idarəçiliyində baş verən ziddiyyətlər tədricən aradan qaldırılmağa başladı. Qəza rəisi vəzifəsinə isə R.Kərimbəyov gətirildi [2, v.3].

Bölgə üzərində öz suverenliyini bərpa etdikdən sonra AXC-nin yerli hakimiyyət orqanları qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri burada siyasi sabitliyin təmin edilməsi, müxtəlif pozucu qüvvələrin antidövlət fəaliyyətlərinin qarşısının alınması idi. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi məqsədi isə müəyyən addımlar atılmış, xüsusi müvəkkil Məlik-Yeqanovun əmri ilə Muğan və Lənkəranda hərbi vəziyyət elan edilmiş, xəfiyyə şöbəsi yaradılmışdır [3, s.79]. Bölgədə anarxiya zamanı cinayətlər törətmiş bir çox şəxslər, o cümlədən bolşeviklər partiyasının şəhərdə qalmış fəalları S.Xasiyev, S.Lomakin, M.Osipov, D.Çirkin, M.Qorbunov, İ.Ponamoryov və başqaları həbs edilmişdilər. Lənkəran və Cavad qəzalarının rus kəndlərində asayışı bərpa etmək üçün orada mütəmadi təftişlər keçirilirdi.

1919-cu ilin ortalarında Azərbaycan hökumətinin respublikanın cənubunda, Muğan-Lənkəran bölgəsində suveren hüquqları təmin edildikdən sonra bu bölgədə bir sıra siyasi, hərbi, iqtisadi, mədəni xarakterli tədbirlərin həyata keçirilməsi məsələsində vəziyyəti sabitləşdirmək, qanuni hakimiyyət strukturlarının fəaliyyətini bərpa etmək mümkün olmuşdur.

Siyasi vəziyyətin nisbətən sabitləşməsi bölgədə mədəni-maarif sahəsində bir sıra addımlar atmağa imkan verdi. Bu sahədə bir çox ciddi problemlər öz həllini gözləyirdi. Təkcə onu qeyd etmək ki, qəzanın müsəlman əhalisinin mütləq əksəriyyəti savadsız idi. Əksər kəndlərdə məktəblər, səhiyyə ocaqları yox idi, müəllim və tibb işçiləri çatışmırdı. Bolşeviklərin,

denikinçilərin bölgədəki bir-birini əvəz edən ağalığı xalq maarifinə çox mənfi təsir göstərmişdir. Məsələn, 1918-ci ildə Lənkəranda bütün məktəb binaları daşnak dəstələri tərəfindən zəbt edilərək dağıdılmışdır. Müəllimlərin əksəriyyəti mürəkkəb siyasi vəziyyətdə öz yaşayış və iş yerlərini tərk etməyə məcbur olmuşdular [4]. Lənkəran qəzasında 1918-ci ildə 54 məktəb mövcud idi. 1919-cu ildə onlardan 8-i bağlanmış, bir türk məktəbi darmadağın edilmiş, 2 türk məktəbi isə fəaliyyət göstərmirdi. Daha 20 məktəb bölgədəki siyasi-milli toqquşmalar nəticəsində əhalinin öz yerlərini tərk etmələri ucbatından işləmirdi. Ona görə də qəzada yalnız 26 ibtidai məktəb, Lənkəran şəhərində isə 1 ali ibtidai məktəb fəaliyyət göstərirdi [5, v. 4]. Lənkəran qəzasında maarifin inkişafında 1919-cu ildə yaradılmış Lənkəran şəhəri tələbə və abituriyentlər ittifaqı adlı ictimai təşkilat mühüm rol oynamışdır. İttifaqın əsas məqsədi Lənkəran şəhəri əhalisi arasında mədəni-maarif işi aparmaq, burada savad kursları, kitabxana-qiraətxanalar təşkil etmək, məşğələlər keçirmək və s. idi. İttifaq əhali arasında milli-mənəvi dəyərlərin təbliği və möhkəmləndirilməsində əhəmiyyətli rol oynamışdır [6, s.164].

Lənkəranda maarif işığının yayılmasında görkəmli Azərbaycan maarifçisi Teymur bəy Bayraməlibəyov və onun qızı Məryəm xanım Bayraməlibəyova, Məlik-Yeqanov da böyük xidmətlər göstərmişlər. Hələ Cümhuriyyətin yaranmasına qədər bölgədə bir sıra mütərəqqi işlərin əsasını qoyan, Lənkəranda ilk qız məktəbi açan Teymur bəy müsəlman əhalinin siyasi və milli hüquqlarının qorunması, maariflənməsi sahəsində geniş fəaliyyət göstərmişdir. Onun qızı Məryəm xanım isə qəzada bir sıra mədəni – maarif tədbirlərinin təşəbbüskarı olmuşdur. O, atasının açdığı müsəlman qız məktəbində dərslər demiş və ona rəhbərlik etmişdir, dram və xor dərnəkləri təşkil etmişdir. O, Lənkəranda ilk qadın xeyriyyə cəmiyyətinin yaradıcısı olmuşdur [7, s.114-124].

Lakin ölkənin bütün digər ərazilərində olduğu kimi burada da iqtisadi vəziyyət mürəkkəb olaraq qalırdı, əhalinin sosial ehtiyaclarının xüsusiən torpaq məsələsinin həll edilməməsi dövlətə inamı və etimadı azaldırdı. Mədəni-maarif, təhsil sahəsində ciddi problemlər öz həllini gözləyirdi. Mürəkkəb vəziyyətdən istifadə edən antiAzərbaycan qüvvələr yenidən öz pozuculuq fəaliyyətlərini genişləndirmiş, dövlət əleyhinə təbliği genişləndirməyə, öz əvvəlki hərbi strukturlarını bərpa etməyə başlamışdılar.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Süleymanov M.S. Azərbaycan Ordusu (1918-1920). Bakı: Hərbi nəşriyyatı, 1998, 488 s.
2. Azərbaycan Respublikası DA: f.894, siy.2, iş 110.
3. Əlizadə N. Lənkəran qəzası zəhmətkeşlərinin sovet hakimiyyətinin qələbəsi və möhkəmləndirilməsi uğrunda mübarizəsi tarixindən. Bakı: Azərnəşr, 1963, 112 s.
4. «Азербайджан» газ. Баку, 1918, 1 ноября
5. Azərbaycan Respublikası DA: f.53, siy.1, iş 16.
6. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti. (1918-1920), Parlament. 2 cildə, II cild., Bakı: Azərbaycan, 1998, 991 s.
7. Məmmədov S. Azərbaycanın ilk maarifpərvər qadınları. Bakı: Azərnəşr, 1960, 140 s.

B. ALIYEVA*elibeyova.gunel@hotmail.com*

**Политическое, экономическое и культурное развитие
Мугано-Ленкоранского округа в период АДР**

В статье говорится о политическом, экономическом и культурном развитии Мугано-Ленкоранского округа после восстановления территориальной целостности Азербайджана. В статье освещаются визиты представителей азербайджанского правительства с целью выяснить положение на местности и нужд населения после ленкоранской операции.

V.ALIYEVA*elibeyova.gunel@hotmail.com*

**Political, economical and cultural progress of Mugan-Lenkeran zone
during the period of Azerbaijan Society Republic**

The article deals with issue of political, economical and cultural progress of Azerbaijan's Mugan-Lenkeran zone territorial integrity. After the Lenkeran operation, the authoritative representatives of Azerbaijan lighteued the invation to the zone for known people's reguere and acquitant with station in this area.

Rəyçilər: t.e.n. N.Məmmədov, t.e.d. A.C.İsgəndərov

Tarix İnstitutu Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tarixi bölməsinin 8 aprel 2011-ci il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür. (protokol № 04)